

SÜNNET KAVRAMININ OLUŞUM VE GELİŞİMİ*

Bünyamin ERUL**

Bu tebliğde, İslâm düşüncesindeki en temel kavramlardan biri olan "Sünnet" teriminin oluşumu ve gelişimi ele alınacaktır. Cahiliye döneminden itibaren kullanılan bu kelimenin, İslâm'ın gelişiyle birlikte geçirdiği evreler ve neticede istilahlaşması incelenecektir. Sünnet tabirinin kavramlaşma süreci burada altı başlık altında tahlil edilecektir.

1. Cahiliye Dönemi Arap Dilinde Sünnet (M. 610 öncesi)

Sünnet kelimesi, (سُنَّ يَسُنُّ) fiilinden türetilmiş Arapça bir isimdir. Gerek isim olarak, gerekse fiil olarak zengin bir kelime ailesine sahiptir.

a. Fiil olarak:

Bir şeyin ucunu sivirtme: Mızrağın ucunu sivirtme, ucuna başlık takma, mızrağı birine çevirme, birini mızrakla dürtükleme, kalemin ucunu yontma,

Bir şeyi parlatma: Bıçağı bileme, demiri parlatma, sözü süsleyip güzelleştirme, develeri iyi otlatıp parıl parıl yapma, dişleri temizleme,

Çığır açma: Yol açmak, ilk defa bir şey yapmak ve başkaları tarafından izlenmek,¹

İz bırakma: Isıran dişin izi bırakması, erkek devenin dişisini ısırması,

Yaşlanma: İneğin üç yaş dişlerinin çıkması, kişinin yaşlanması,

Bir şeyi akıtma: Suyu yavaş yavaş dökme, yüze su dökme, zırhı üzerine sarkıtma,

Değişme, şekil verme: Suyun değişmesi, kuvvetlendirme, tarladaki otların yenilmesi, evleri aynı tarzda yapma, toprağa şekil verme, toprağı düzeltme,

* Bildiri "Kavramlaşma Sürecinde Sünnet Terimi" adıyla sunulmuştur, sempozyumda sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş ve makaleleştirilmiş halidir. (Editör)

** Doç.Dr. Ankara Üniv. İlahiyat Fak., berul65@hotmail.com.

¹ Cahiliye şairlerinden Nusayb şöyle demiştir:

كَا سُنَّتْ لِحِبْ * عَاشِقٌ مِنْ لَنَا حَبِيبٌ مِنْ بَيْتِمْ نَحْدُ
Sanki ilk aşık benim aşkı icad eden
İnsanlar içinden sadece sevince ben

Belirleme: Kural koyma, beyan etme,

Ortaya çıkma: Bir canlının yerin üstüne çıkması, yaradan kan çıkması,²

b. İsim olarak:

Övülen doğru yol, öncekilerin açtıkları yol, işlek düzgün yol, güzergah, kasıt, siret,³ tabiat,⁴ şekil, yüz, merkebin sırtındaki siyah çizgi, sapanın ucundaki toprağı süren demir (es-sinne), aynı yönden değışmeden gelen rüzgarlar (senain) vb. çeşitli kullanımları vardır.

Bu kullanımların birçoğu ile daha sonra kavram haline dönüşecek olan "Sünnet" tabiri arasında güçlü ilişkiler söz konusudur. Sünnet kavramının manasında mündemiç olan, yol ve çığır açma, belirleme, iz bırakma, şekil verme, ortaya çıkma, düzenlilik, süreklilik, yol, hayat tarzı, tabiat, güzergah vb. manalar, cahiliye dönemi kullanımlarında da yer almaktadır.

Bu kullanımlardan anlaşılacağı üzere, Cahiliye döneminde de S-N-N maddesi daha çok davranışlarla ilgilidir.⁵ Cahiliye Arapları bununla bilhassa babalarından intikal eden ve kendileri için örnek davranış olan çeşitli örf ve adetleri kastederlerdi.⁶

² Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (nşr. Abdullah Ali el-Kebir v.dğr.), Kahire, ts., III, 2121-6; İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sihâh* (nşr. Ahmed Abdulgafur Atar), Mısır, ts., III, s.2138-2141; Muhammed Murtaza ez-Zebidi, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Mısır 1306, V. S.242-6; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luga* (nşr. Ahmed Abdulhalim el-Berdûni), ed-Daru'l-Mısriyye, [başlı yeri e tarihi yok], XII, 298-306; Meccuddin Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser* (nşr. Tahir Ahmed ez-Zâvi, Mahmud Muhammed et-Tanahi), Kahire, ts., II, 409-413.

³ Halid b. Utbe el-Huzeli şöyle demiştir:

كَلَامٌ يَخْرُجُ مِنْ سِنِّ نَتَّ سَوْرَهَا قَا * سُنَّةٌ مِنْ يَدِهَا
Yürüdüğün gidişattan asla sızlanma sen
O yoldan ilk hoşnud, olmalı orada giden.

⁴ A*şa ise şöyle demiştir: كَرِيماً شَاهِدَهُ مِنْ مَنَابِئِ لَأَكْرَمِينَ لَسْتَيْنِ

Şemâilî hoştur, Muaviye Oğulları

Pek sevimlidir onların tabiatları

⁵ bk. Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu* (trc. Salih Akdemir), Ankara 1995, s.13-4.

⁶ Mesela Lebid b. Rabia (ö. 42/662) müslüman olmazdan önce inşad ettiği bir şiirinde şöyle der: مِنْ مَشْرَسَتْ مِ بَاهِمٍ لَكُلِّ قَوْمَةٍ مَاهَا (O), atalarının sünnetler bıraktığı bir toplumdandır, Her toplumun bir sünneti, (sünnetin) de bir önderi vardır bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I. 134. (E-M-M maddesi); Kurtubi, Ebû

Sünnet kavramının İslâm öncesi ve sonrası Arap toplumunda geçirmiş olduğu muhteva değişikliğinin altını çizen Ignaz Goldziher (1850-1921) şu mütalaayı serdeder:

"İslâm'ın zuhurundan itibaren şeriatın ruhuna uygun bir yaşayış düzeninin ve ictimâî müesseselerin kök salmış buldukları Arap çevrelerinde sünnet mefhumu, başlangıçtan beri, ictimâî ve şahsî hayat nizamında kat'î bir tashih (normé) mercii olarak görülmüştür.

Aslında müslümanlar ne bu mefhumu ve ne de onun amelî değerini icad etmek durumunda kalmışlardır: bunlar eski müşriklerde bile kullanılır haldedirler. Onların nazarında Arap dünyasının geleneklerine, ataların ahlak ve adetlerine tekabül eden şeyler sünnet olarak görülmüyordu. İslâm dininin kendilerine hemen hemen pek tesir etmediği Arap muhitlerinde sünnet kelimesi, İslâmî devirde dahi, aynı manada kullanılmıştır. İslâm'da değişikliğe uğrayan, işte sadece bu mefhumun muhtevası ile ona tekabül eden kelimenin manasıdır. Hz. Muhammed'in müttakî halefleri nezdinde ve en kadim müslüman cemaatinde, Peygamber ve onun ilk müridleri tarafından yapılmış oldukları gösterilebilen herşey sünnet olarak kabul olunuyordu. Müşrik Arap nasıl atalarının sünnetine bağlı idiyse, müslüman cemaati de öylece, yeni sünnete en yüksek itibarı gösterecek, ona uyacaktır. İslâmî sünnet anlayışı, eski bir Arap telakkisinin yeniden gözden geçirilmiş şeklidir. Öyle görünüyor ki, sünnetin tatbiki konusu ilk önce müttakî Medine çevrelerinde olmuştur."⁷

"Bu zeki araştırmacıya göre, Hz. Peygamberin gelmesiyle birlikte, onun uygulaması ve davranışları, genç İslâm toplumu için sünnet teşkil etmiş ve İslâm öncesi Arap sünnetinin ideallığı birden sona ermiştir."⁸

2. Kur'an'da Sünnet Tabiri: (M. 610-632)

Arabın âşına olduğu bu kelimeyi Yüce Allah, Kur'an'da kendine izafe ile "Sunnetullah" veya "Allah'ın öncekiler hakkındaki uygulaması" anlamında "Sunnetu'l-evvelin"⁹ şeklinde kullanmıştır. "Allah" kelimesinin içerik farkına rağmen, İslâm ve Cahiliyye kültürünün ortak bir kelimesi olduğu ve Kur'an'ın bu kelimeyi kullanmaya başladığında çağdaş Arapların

Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, ts., IV. 216; Ahmed Hasan, *The Sunna- Its Early Concept and Development, Islamic Studies*, II/1, Karaçi 1968. Lebid hakkında bilgi için bkz: İbnü'l-Esir, *Usdu'l-gâbe*, IV. 514, no: 4521.

⁷ Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle-1989-90, ter. M. Said Hatiboğlu, *Hadis Tetkikleri* (basılmamış), I. bölüm, IV. pasaj.

⁸ Fazlur Rahman, *Metodoloji*, s. 16.

⁹ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara 1994, s. 58,

kullanımlarına yeni ve yabancı bir isim getirmedeği,¹⁰ aynı durumun "sünnet" kelimesi için de aynen geçerli olduğu düşünülürse, Kur'an'ın getirdiği bu yeni kullanım, sünnet kelimesinin çağnştırdığı anlamı, Allah'a izafe etmekten başka birşey değildi ve bundan "Allah'ın öteden beri süregelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen bir davranış tarzı" anlaşıldı.¹¹

Kur'an'ın bu hususta ilk yaptığı iş; ata, ecdat, kabile ve putların yerine yerleştirdiği Allah ve sünnet kavramlarını birleştirmek olmuştur. Kur'an'ın işe başlarken, Hz. Muhammed'in sünnetinden değil de, Sünnetullah'tan söz etmesi, hem İslâm'ın temel düşüncesiyle örtüşmüş, hem de sanki ileride tabii olarak doğacak olan 'Peygamberin sünnetine' zemin hazırlamıştır.¹²

Kur'an ayetlerindeki kullanımları şöyle tasnif edebiliriz:

a. Sunnetü'l-evvelin / Sunen ellezine min kabliküm:

"Evelkilerin sünneti (gidişatı) gelip geçmiş olmasına rağmen, yine de kafirler Kur'an'a iman etmezler mi?"¹³

b. Sunnetullah:

"O müşrikler, ille de ewelkilere uygulanan sünneti (kanunu) mu bekliyorlar? Fakat sen, Allah'ın kanununda (sünnetinde) asla bir değişiklik bulamazsın. Ve sen Allah'ın kanununda (sünnetinde) asla bir sapma da bulamazsın."¹⁴

c. Sunnetuna:

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimiz hakkındaki sünnet (kanun) böyledir. Bizim sünnetimizde (kanunumuzda) hiçbir değişme bulamazsın."¹⁵

d. Mesnun:

"Andolsun biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık"¹⁶

e. Lem yetesenneh:

"...Yiyeceğine ve içeceğine bak! Henüz bozulmamış..."¹⁷

İlk iki maddedeki kullanım aynı olup, Allah'ın

¹⁰ bk. Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara, ts., s. 88-9.

¹¹ bk. Özsoy, Ömer, a.g.e., s. 53.

¹² Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 225, Ankara 1997.

¹³ 15 Hıcr 13. bk. 18 Kehf 55; 35 Fatır 43; 3 Ah İmran 137; 4 Nisa 26.

¹⁴ 35 Fatır 43; bk. 33 Ahzab 38, 62; 40 Gafir 85; 48 Fetih 23.

¹⁵ 17 İsra 77.

¹⁶ 15 Hıcr 26, 28, 33.

¹⁷ 2 Bakara 259. "Lem yetesenneh" lafzı hakkındaki kuraat ve ihtikak ihtilafı ve farklı değerlendirmeler için bk. Kurtubi, a.g.e., III. 292-4.

önceki toplumlara uyguladığı değişmez kanunu kastedilmektedir. Son iki maddede ise, sünnet tabirinin türevlerinde görülen değişme ve şekil verme anlamları görülmektedir. "Sünnetüna" kullanımında ise, aynı şekilde Yüce Allah'ın koyduğu kanunlar kastedilmekle birlikte, burada sözü edilen kanunlar, cezalandırılmayı hak eden toplumlara ilgili değil, peygamberlerle ilgilidir. Bir önceki ayette Hz. Peygamber'in Mekke'den sürülüp çıkartılmak istendiğinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu ayette Allah'ın peygamberlerine yönelik sünneti (kanunu) anlaşılmalıdır. Bu son ayet dışında diğer ayetlerin Hz. Peygamber veya sünnetiyle hiç bir ilgisi yoktur. Burada ise, Hz. Peygamber'in de tıpkı diğer peygamberler gibi, yurtlarından sürüleceği şeklindeki tarihi duruma atıfta bulunmaktadır.

3. Hz. Peygamber ve Sünnet (H. 1-10)

Yapılan çalışmalar açıkça gösteriyor ki, Hz. Peygamber de *sünnet* kelimesini, gerek fiil ve gerekse isim halinde defalarca kullanmıştır. İlgili hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber'in çeşitli türevleriyle birlikte sünnet kelimesini lügavi, siyasi ve istilahi anlamlarda kullandığı görülmektedir. Bunlardan her biri için birer örnek vermekle ve diğer örnekler için yayınlanmış bazı çalışmalara atıfta bulunmakla yetineceğiz.

a. Lügavi olarak:

İyi olsun, kötü olsun bir işte öncülük etme, çığır açma, başkaları tarafından. izlenecek davranışlar sergileme anlamında:

... من سن سنة حسنة فله جزا من عمل بها من سن سنة سيئة
 "Kim güzel bir sünnet başlatırsa, ona hem kendi ecri, hem de o işi yapanların ecri vardır. Kim de kötü bir sünnet başlatırsa..."¹⁸

Bu rivayette Hz. Peygamber, öncülük yapma, çığır açma anlamında *senne* fiilini, hem iyi, hem de kötü işler için bir arada kullanmaktadır. Onun bu ifadesinde *senne* fiili, sözlük anlamında olup, iyiye de kötüye de delalet edebilen nötr bir anlam taşımaktadır. Şu kadar var ki, Hz. Peygamber bu ifadeleriyle, birincisine teşvik ederken, ikincisinden ise sakındırmaktadır.

b. Siyasi olarak:

Belli bir kural uygulamaya, icraat, muamele etme anlamında:

¹⁸ Humeydi, II. 352-3, no: 805; İbn Ebi Şeybe, Ebü Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l- Musannef*, tak. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut-1989, II. 350, no: 9802-3; Muslim, *Zekat* 69, I. 704-5, *İlim* 15, III. 2059; Nesâi, *Zekat* 64, V. 75-7; Ahmed IV. 357, 359, 361; İbn Mâce, *Mukaddime* 14, no: 203, 207, I. 74-5; Dârimî, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sunen*, İstanbul-1981, *Mukaddime* 44, s. 130-1.

Ne Araplardan, ne de Ehl-i Kitap'tan sayılabilen Mecûsiler'den cizye alıp-almama konusunda Rasûlullah'ı şöyle buyurmuştur:

«سُوِّ بِمِ سُنَّةِ هَلْ لَكُمْ «Onlara Ehl-i Kitap'a uygulanan muameleyi uygulayın!» demişti.¹⁹

Yani, "Mecûsileri Ehl-i Kitap ile bir yol ve minval üzere tutun ve cizye kabulünde onlara uyguladığınız muameleyi, Mecûsilere de icra edin!" demektedir.²⁰ Buna göre Hz. Peygamberin Ehl-i Kitap'a uyguladığı vergi politikası,²¹ Mecûsilere de uygulanacaktır.

c. İstilahi olarak:

Hz. Peygamberin yaptığı veya belirlediği davranış tarzları anlamında:

Hz. Peygamberin eşlerine, onun gece ibadetini sorup öğrendiklerinde âdetâ bunu azımsayan ve onun gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış bir peygamber oluşuna bağlayan, bu sebeple birisi, ömür boyu geceleri namaz kılmaya, öbürü hergün oruç tutmaya, diğeri ise hanımlardan uzaklaşmaya karar veren üç sahâbinin bu sözleri üzerine Hz. Peygamber; "Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız, en fazla sakananızım. Fakat ben, bazen oruç tutarım, bazen tutmam. Bazen namaz kılarım, bazen de uyurum. Hanımlarla da evlenirim" dedikten sonra:

«فمن غاب عن سنة فليس م... «Her kim benim sünnetimden yüzçevirirse, o benden değildir» buyurdular.²²

Hadislere bakıldığında rivayetlerin önemli bir kısmında Hz. Peygamber onu sözlük anlamıyla kullanmıştır. Bu tür kullanımlar, cahiliyye ve Arap edebiyatındaki kullanımlardan farksızdır. Kanaatimizce başlangıçta iyi-kötü diye nitelendirilerek nötr olarak kullanılan *sünnet* kelimesi, kavramlaşma süreci içerisinde ilerleyen yıllarda, daha çok olumlu, mutedil, ahlâkî ve şuurlu davranışlar için kullanılmaya başlanmıştır.

Hz. Peygamber, *sünnet* kelimesini, *öncekilerin sünneti*, *cahiliyye sünneti* şeklinde olumsuz; *Peygamberlerin sünneti*, *İbrahim'in sünneti* şeklinde de olumlu olmak üzere isim tamlaması olarak kullanmıştır. Ayrıca *sünnet* kelimesini, *benim sünnetim* veya *sünnetimiz* şeklinde kendilerine izafe ederek

¹⁹ Mâlik, *Zekat* 42, I. 278; Ebü Yusuf, Yakup b. İbrahim, *Kitabu'l-Harac*, tah. İhsan Abbas, Beyrut-1985, s.284; Abdurrazzâk, VI. 69, no: 10025; X. 325, no: 19253; Beyhakî, Ebü Bekir Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Beyrut, ts., IX. 189-190.

²⁰ İbnu'l-Esir, *Nihaye*, II. 410; İbn Manzûr, *Lisan*, III. 2125.

²¹ Cizye hakkında bkz: 9 Tevbe 29; Ebü Yusuf, a.g.e., s. 268-288; Mâlik, *Zekat* 41-5, I. 278-280; Buhârî, *Cizye* 1-4, IV. 62-5; Erkal, Mehmet, *Cizye Maddesi*, İsl. Ans. TDVY, VIII. 42-5.

²² Buhârî, *Nikah* 1, VI. 116; Muslim, *Nikah* 5, II. 1020; Nesâi, *Nikah* 4, VI. 60; Ahmed, II. 158, III. 341, 258-9, V. 409, VI. 268; Said b. Mansur, *Sunen*, I. 163, no: 487.

kullandığı da görülmektedir. Gerek bu kullanımlarda ve gerekse yalın olarak *es-sünne* kullanımlarında ıstılaḥi anlam kendini hissettirmektedir. Hz. Peygamberin, *Sünnetu'n-Nebî* veya *Sünnetu Rasulillah* şeklinde bir tanımlama kullandığına dair sahiḥ rivayetlere sahip değiliz.

Rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamberin kullanımı, hem lügavî, hem de ıstılaḥî anlamları muhtemeldir. Kavramlaşma sürecini yaşayan her mefhum için bu tabii bir durumdur.

Rivayetlerin bazısında sünnet tabirinin siyasi kontekstte kullanıldıkları doğrudur. Ancak az sayıdaki bu kullanımlardan hareketle, bazı oryantalistlerin bu istikamette vardıkları sonuçlar taraflı olduğu kadar, zorlamadır da.

Hz. Peygambere nisbet edilen rivayetlerin bir kısmında *sünnet-bid'at* karşıtlığı şeklinde bir kullanım mevcut ise de, bunu isbat için yeterli sayıda ve sıhhatte merfu habere sahip değiliz. Bu sebeple ilgili rivayetlere ihtiyatla bakmaktayız.²³

Yine bu rivayetlerin bazısında görülen *Kitabullah-sünnet* beraberliğine dair nakledilen haberlerin farklı varyantları karşılaştırıldığında, gerek senedleri ve gerekse muhtevaları itibarıyla bu hususta ihtiyatla konuşmak daha isabetli olacaktır.

Bu rivayetlerin hemen hepsi mana ile rivayet edildiği için, lafız ve üslup itibarıyla onlardaki ravi tasarrufları açıkça görülmektedir. Bu kullanımların bir kısmı Hz. Peygambere ait olduğu gibi, bir kısmı da sünnet kavramının yerleşmesinden ve kavramlaşma süreci tamamlandıktan sonra, raviler tarafından mana ile rivayet neticesinde o şekilde ifade edilmiş olabilir. Nitekim bu husus muhtelif versiyonların bir araya getirilmesiyle anlaşılmaktadır.

Yine ilgili rivayetlerin bazıları zayıftır. Hatta Hz. Peygambere nisbet edilen çok zayıf veya uydurma olması muhtemel veya kesin uydurma haberler de mevcuttur.

4. Sahabe ve Sünnet (H. 10-70)

Hz. Peygamber'in en yakınında bulunan sahabilerin de Sünnet kelimesini çeşitli bağlamlarda kullandıkları malumdur. Onlardan birkaçını burada serdedebiliriz:

Hacc-ı ifradı tercih ettiğini bildiğimiz Hz. Ömer bu konuda şöyle demişti: "Eğer biz, Allah'ın Kitabını alırsak O: *"Allah için hac ve umreyi tam*

²³ Sünnet x bid'at karşıtlığını ihtiva eden bazı haberler için bkz: Abdurrazzâk, II. 383, no: 3788; Tirmizî, *Kıyame* 21, no: 2453, IV. 635; İbn Mâce, *Cihad* 40, no: 2865, II. 956; Ahmed, V. 409, II. 158, 165, 188, 210, IV. 105, I. 400; İbn Belban, *İhsan*, I. 187-8, no: 11.

yapın!" buyurarak tamamlamayı emrediyor. Şayet *Peygamber (s)'in sünnetini* alırsak, o da kurbanını yerine ulaştırmadan ihramdan çıkmamıştır."²⁴

Bir birlik komutanı, cepheden Hz. Ömer'e yazdığı bir mektubunda, arkalarından gelecek ve nöbet değişimi yapacak olan birliğin gittiğinden ve mevzilerini terkettiklerinden şikayet ederken, "(onlar bu şekilde hareket etmeleriyle) insanlar için kötü bir örnek oldular İçğır açtılar"²⁵ diye yazmaktadır. Bu haber göstermektedir ki, cemaatle teraviḥ namazını başlattığında "*Bu, ne güzel bir bid'at*"²⁶ diyen Hz. Ömer'in döneminde (13-22) hâlâ olumsuz nitelermelerle sünnet kelimesi lügavi olarak kullanılmaya devam etmektedir. O kadar ki, bir tarafta "güzel bid'at", diğer tarafta ise "kötü sünnet" aynı dönemde kullanılabilir. Burada hem sünnet, hem de bid'at kelimelerinin, "yeni bir davranış ihdas etme" anlamını taşımaları gayet ilginçtir.²⁷

Özellikle ibadetlerde Hz. Peygamberin her hal ve hareketini ümmet için mutlaka uyulması gereken bir ölçü olarak alan İbn Mes'ud, namazda ayaklarını bitişiren bir adam için "*sünnete aykırı davrandı / sünnete göre hatalı davrandı*"²⁸ demiştir. "Şüphesiz Allah, Peygamberinize hidayet yollarını (göstermeyi) meşru kılmıştır, ve o namazlar (için) mescitlere devam) da hidayet yollarındandır. Eğer siz, şu evinde kalan (ve orada kılan) kimse gibi evlerinizde kılsanız, *Peygamberinizin sünnetini/yolunu* terkedersiniz. Eğer *Peygamberinizin sünnetini* terkederseniz şaşırırsınız..."²⁹

Yalancı peygamber Museyleme'nin iki elçisi Hz. Peygamber'e iman etmemiş, bunun üzerine: "Eğer bir elçiyi öldürecek olsaydım, ikinizi de öldürürdüm" buyurmuştu. Bunu naklettikten sonra İbn Mes'ud şöyle demiştir:

"İşte, 'elçiler öldürülmez' şeklindeki sünnet böyle teşekkül etmiştir."³⁰

İbn Mes'ud'dan nakledilen bir başka kullanım da, sünnet x bidat karşıtlığını ifade eden şu meşhur sözüdür: "*Sünnet çerçevesinde itidalli davranmak, bid'at içerisinde çaba sarfetmekten daha hayırlıdır.*"³¹ Buna paralel bir ifade de Ubey b. Ka'b'dan (ö. 19-32) gelmektedir: "*Siz (Hak) yola ve sünnete sarılın!... Çünkü böyle bir yol ve sünnet dahilinde itidal; bu yol ve sünnetin hilafına çok amel etmekten daha*

²⁴ Buhârî, *Hac* 32, 125, II. 150, 188; Muslim, *Hac* 154-5, I. 894-5.

²⁵ Abdurrazzâk, V. 291-2, no: 9651.

²⁶ Mâlik, *Ramadan* 3, I. 114-5; Abdurrazzâk, IV. 258-9, no: 7723; Buhârî, *Teraviḥ* 1, II. 252.

²⁷ Hz. Ömer'den gelen başka kullanımlar için bkz: Mâlik, *Hudud* 10, II. 824; İbn Sa'd, III. 334; Darimî, *Mukaddime* 17, 46, s. 49, 138.

²⁸ Nesâî, *İftitah* 13, II. 128.

²⁹ Abdurrazzâk, I. 516, no: 1979; Muslim, *Mesacid* 257, I. 453; Nesâî, *İmamet* 50, II. 108-9; İbn Mâce, *Mesacid* 14, no: 777, I. 225; Ahmed, I. 382, 414-5, 419, 455.

³⁰ Ahmed, I. 390-1, 396; Beyhâkî, *Sunen*, IX. 211-2.

³¹ Darimî, *Mukaddime* 23, s. 72.

hayırlıdır. Öyleyse amellerinize bakın, ister fazla, ister mutedil olsun, (yeter ki) peygamberlerin yöntemine ve sünnetine uygun olsun!"³²

Bu rivayette, sünnet, yol ve yöntem kelimelerinin birbirinin müteradifi ve aff-ı tefsiri olarak kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir haberde de Hz. Ali, "Biliniz ki ben, ne peygamberim, ne de bana vahy geliyor. Fakat ben, gücüm yettiği kadar Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti ile amel ediyorum"³³ dediği rivayet edilmektedir.

Keza, Hz. Ali'nin Hacer-i Esved'i "Allahım, Kitabını ve Peygamberinin sünnetini tasdikleyerek" deyip selamladığını bilmekteyiz.³⁴ Hz. Ali'ye göre Bayram namazına çıkmazdan önce, birşeyler yemek ve yürüyerek gitmek sünnet olduğu gibi,³⁵ Bayram namazının musallada kılınması da sünnet idi. Nitekim, Kufe'de musallaya çıkmakta zorlanan bazı zayıf kimseler için mescitte bayram namazı kılmaları talimatını verdiği zaman, "(Musallada kılmak) sünnet olmasaydı, ben de mescitte kılardım"³⁶ demiştir.

Yine ona göre Rasûlullah (s) içki cezası konusunda belli bir sünnet koymamıştı,³⁷ fakat Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in daha sonraki uygulamalarının hepsi de sünnettir.³⁸

Kişinin kurbanlık devesine binip binemeyeceği sorulunca Hz. Ali, bunda bir beis olmadığını, zira Hz. Peygamberin, yürümekte olan kimselere kurbanlarına binmelerini emrettiğini söyledikten sonra, "Peygamberinizin sünnetinden daha üstün birşey aramayın!"³⁹ demişti.

Hz. Ömer, İbn Mes'ud ve Ali tarafından Sünnet tabiri, daha çok istilâhî anlamda kullanılmıştır. Gittikçe yaygınlaşan tabir, rivayetlerde de görüldüğü gibi, bazen Kur'an ile birlikte, bazen bid'at karşılığı olarak, birçok defa da "Peygamberin sünneti" şeklinde tamlama veya "es-sünne" şeklinde marife olarak kullanılmaktadır.

Sadece bir kısmını vermekle yetindiğimiz bu rivayetler göstermektedir ki, "Peygamberin sünneti" veya kısaca "sünnet" tabiri, Hz. Peygamberin vefatından sonraki ilk 30 yıl içerisinde başta Raşit

Halifeler olmak üzere büyük sahâbiler tarafından - çeşitli bağlam ve kontekstlerde de olsa- birçok defa kullanılmış, yıllar ilerledikçe kullanım artmış ve en azından kavramlaşma sürecinde gerekli olan altyapı oluşmuştur. Hz. Aişe, İbn Abbas ve İbn Ömer gibi genç sahâbilerin dilinde ise sözkonusu süreç tamamlanmıştır.

Hz. Aişe'nin anlattığına göre, 'Menât denilen bir put adına ihrama giren, Safa ile Merve arasında sa'y etmez' diyen Ensar ve Gassanlılar Müslüman olduktan sonra sa'y etmekte zorlandılar. Çünkü bu, onların babalarının bir sünneti idi: Onlar müslüman olup ta bunu Rasûlullah'a sorunca Yüce Allah bu hususta "Safa ile Merve, Allah'ın sembollerindedir. Her kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa, o ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur..."⁴⁰ ayetini indirdi.⁴¹ "Rasûlullah (s) o ikisi arasında sa'y etmeyi sünnet kıldı ve artık kimse sa'y etmeyi terkedemez" demektedir.⁴²

Hz. Aişe'ye göre "O, insanların sünnet edinmelerini (sünnet olmasını) istemediği bazı şeyleri terk ediyordu."⁴³ Yine ona göre "Berîre'de üç sünnet vardır. Bu üç sünnetten birisi: o, azad edilince, kocası (ile evliliği devam ettirip-ettirmeme) hususunda muhayyer bırakıldı..."⁴⁴ Hz. Aişe'ye göre, Rasûlullah (s) Ebtah'ta, sırf oradan hareket etmesi daha müsait olduğu için konaklamıştı, dolayısıyla burada konaklamak sünnet değildi.⁴⁵

Görüldüğü gibi sünnet tabiri Hz. Aişe'nin hem zihninde, hem de dilinde kavramlaşma sürecini tamamlamıştır. O, Hz. Peygamberin hal ve hareketlerini, onun gözettiği illetler ve maksatlar açısından değerlendirmekte ve buna göre neyin sünnet olduğunu, neyin sünnet olmadığını söylemektedir. Keza Hz. Peygamberin ibadet kastyyla yaptığı bir davranışın, ümmet için terkedilemez bir sünnet haline dönüştüğü kanaatini dile getirmektedir. Şu halde onun düşüncesinde, sünneti normatiflik ve bağlayıcılık özellikleri belirlemekte ve Hz. Peygamberin her davranışı sünnet sayılmaktadır.

İbn Abbas'a göre, hac için, hac ayları içerisinde ihrama girilmesi sünnet olduğu gibi⁴⁶; temettu haccı

³² Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'z-Zühd*, İstanbul-1993, İz Yayıncılık, II. 290, no: 1091; Kadi İyaz, Ebu'l-Fadl İyâd b. Mûsa el-Yahsubî, eş-Şifâ bi Ta'rihi Hukûku'l-Mustafâ, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire-1977, Mektebetu'z-Zehrân, (I-II) II. 557.

³³ Ahmed, I. 160.

³⁴ İbn Ebî Şeybe, III. 441, no: 15797.

³⁵ Tirmizî, *Salat* 382, no: 530, II. 410 ;

³⁶ Zeyd b. Ali, b. Huseyn b. Ali, *Musnedu'l-İmâm Zeyd*, derl. Abdülaziz b. İshak el-Bağdâdî, Beyrut-1983, II. baskı, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, s. 128.

³⁷ Abdurrazzâk, VII. 378, no: 13543; Buhârî, *Hudud* 4, VIII. 14 ; Muslim, *Hudud* 39, II. 1332.

³⁸ Abdurrazzâk, VII. 379, no: 13554; İbn Ebî Şeybe, V. 503, no: 28407; Muslim, *Hudud* 38, II. 1331-2.

³⁹ Ahmed, I. 121.

⁴⁰ Muslim, *Hac* 263, I. 930; ayet: 2 Bakara 158.

⁴¹ Muslim, *Hac* 261, I. 929.

⁴² Buhârî, *Hac* 79, II. 169; Muslim, *Hac* 262, I. 930.

⁴³ İbn Ebî Şeybe, II. 172, no: 7779; Abdurrazzâk, III. 78, no: 4867; Ahmed, VI. 33-4, 86.

⁴⁴ Mâlik, *Talak* 25, II. 562; Buhârî, *Talak* 14, VI. 171; *Nikah* 18, VI. 124; *Et'İme* 31, VI. 207; Muslim, *Itk* 14, II. 1144-5; Nesâî, *Talak* 29, VI. 162. Geniş bilgi için bkz: Buhârî, *Talak* 16, VI. 171-2; Ebû Dâvûd, *Talak* 19, no: 2231, II. 670-1; Darimî, *Talak* 15, s. 565-6; Ahmed, I. 215; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX. 319-326.

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, III. 191, no: 13346; Muslim, *Hac* 339-340, I. 951; Ebû Dâvûd, *Menasik* 87, no: 2008, II. 513; Ahmed, VI. 190; bk. Buhârî, *Hac* 147, II. 196.

⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, III. 323, no: 14617, ayrıca bkz: Buhârî, *Hac* 33,

da, Hz. Peygamberin *sünnetidir*.⁴⁷ Çünkü Yüce Allah, onu Kitabında indirmiş, Peygamberi de onu *sünnet* olarak belirlemiş ve Mekke'li olmayanlara bunu mübah kılmıştır.⁴⁸ O, Hacer-i Esved'i "Allahım sana inanarak, Kitabını ve Peygamberinin *sünnetini* tasdik ederek/Peygamberinin *sünnetine* uyarak"⁴⁹ diye selamlamaktaydı. Diğer taraftan İbn Abbas'a göre Safa ile Merve arasındaki vadinin içinde koşmak *sünnet değildi*, bilakis o bir cahiliye adeti idi.⁵⁰ Yine onun kanaatına göre Hz. Peygamber, deve ile tavaf ettiği halde bu *sünnet değildi*. Keza, tavaf esnasında Kureyş'lilere gösteriş için yapılan remel (heybetli yürüyüş) de *sünnet değildi*.⁵¹ Ancak bunu Hz. Peygamber veda haccında, ilk üç tavafta yapmıştı ve böylece *sünnet* olmuştu.⁵²

Arafat'ta kardeşi Fadl'ı yemeğe davet ettiğinde, onun oruçlu olduğunu söylemesi üzerine Fadl'a: "Orucunu boz! Çünkü Hz. Peygambere bir kap süt ikram edildi ve o, bu günde ondan içti. Oysa insanlar şimdi sizi örnek alacaklar (*vestennûne bikum*)"⁵³ demişti.

Abdullah b. Ömer (ö. 73) de, *sünnet* tabirini sık sık kullanmış, özellikle ibadetlerle ilgili fer'i meselelerden nelerin *sünnet* olduğuna dair görüş beyan etmiştir.

Yolcunun namazının nasıl olduğunu soranlara İbn Ömer "Siz Peygamberinizin *sünnetine* uymayacak mısınız, size (bunu) haber vermedim mi?" deyince onlar: "Elbette *sünnetlerin* en hayırlısı *Peygamberimizin sünnetidir*" mukabelesinde bulunmuşlar, bunun üzerine İbn Ömer, Rasûlullah'ın bu şehirden çıkınca, dönünceye kadar iki rekattan fazla kıldığını haber vermiştir.⁵⁴ Ona göre güven içinde de olsa, yolculukta ikişer rekat kılmak *Hz. Peygamberin sünnetidir*.⁵⁵

Hz. Peygamberin Kabe'yi yedi kez tavaf ettiğini, Makam-ı İbrahim'de iki rekat namaz kıldığını, Safa ile Merve arasında sa'y yaptığını ve bunun *sünnet* olduğunu⁵⁶ söyleyen İbn Ömer, ihramlı iken, insanlar vakfeden dönmeden önce Beyt'i tavaf etmeyi yasaklayan birinden şikayete soru soran kimseye de "Rasûlullah hac yaptı, Beyt'i tavaf etti, Safa ile Merve arasında sa'y etti. Eğer sadık isen Yüce Allah'ın ve *Rasulünün sünneti*, tâbi olunmaya, *felan oğlunun*

sünnetinden daha layıktır"⁵⁷ cevabını vermiştir.

Rivayetlere göre Halife Abdülmelik (ö. 86), Haccac'a hac konusunda İbn Ömer'e muhalefet etmemesini yazmış, İbn Ömer de onlara bir nevi rehberlik yapmıştı. Arefe günü, güneşin zevalinden sonra İbn Ömer, Haccac'a vararak "Eğer *sünneti* (yaşamak) istiyorsan, (hutbe için) gitme (vakti geldi)" derken, oğlu Salim de, "Eğer *sünnete* uymak istiyorsan, hutbeyi kısa tut, vakfede acele et!" demiş, babası Abdullah da onu tasdiklemişti. Aynı şekilde Salim ona, "Eğer *sünneti* (yaşamak) istiyorsan, Arefe günü namazı ilk vaktinde kıl!" demiş, İbn Ömer yine oğlunu tasdikledikten sonra, "Onlar (sahabe) *sünnete* uyarak, öğle ile ikindiye cem ediyorlardı" demişti. İbn Şihab, Salim'e Rasûlullah bunu yaptı mı?" diye sorunca ondan şu cevabı almıştır: "Siz bu hususta ancak, onun *sünnetine* uyuyorsunuz"⁵⁸

İbn Ömer, kurbanın vacip olup olmadığı doğrultusundaki bir soruya "Rasûlullah (s) kurban kesti, ondan sonra müslümanlar da kestiler ve bu şekilde *sünnet* cari oldu"⁵⁹ cevabını verirken, devesini çöktürerek kesmek üzere olan bir adama, "Onu *Muhammed (s)'in sünneti* üzere ayakta boğazla!"⁶⁰, diğer bir rivayette ise, "Onu ayakta, bağlı olarak *Muhammed (s)'in sünneti* üzere gönder!"⁶¹ demiştir.

Hz. Peygambere hemen her davranışında itiba ettiği için, insanların gözleri daima İbn Ömer'in üzerindeydi. Kendisi de bunun farkında olduğu içindir ki, çok kullı olan kollarını, boynunu ve boğazını da berbere traş ettirirken, kendisini izleyenlere "Ey insanlar, bu *sünnet değildir*, ama kılınım beni rahatsız ediyordu" diyerek bunun *sünnet* olmadığını, kişisel bir ameliye olduğunu haber verme ihtiyacı hissetmiştir.⁶²

İbn Ömer, *sünneti*, Kur'an'ın yanı sıra, hükümler için ikinci bir kaynak olarak kabul etmektedir. Nitekim Cabir b. Zeyd'e "Sen Basra'nın fakihlerindensin. Sen, sadece Kur'an'ın açık hükmü ile veya *sabit bir sünnet* ile fetva ver! Bundan başka birşey yaparsan, kendin de helak olursun, başkalarını da helak edersin"⁶³ demiştir. Aynı zamanda onun bu ifadelerinden Kur'an ve *Sünnette* bulunmayan meselelerde rey ve ictihada başvurmaktan çekindiği, başkalarını da sakındırdığı anlaşılmaktadır.

İbn Ömer'in Abdülmelik b. Mervan'a (ö. 86)

II. 150.

⁴⁷ Buhârî, *Hac* 34, II. 152.

⁴⁸ Buhârî, *Hac* 37, II. 153-4.

⁴⁹ Abdurrazzâk, V. 34, no: 8898-9.

⁵⁰ Buhârî, *Menâkibu'l-Ensar* 27, IV. 238.

⁵¹ Muslim, *Hac* 237, I. 921-2; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 51, no: 1885, II. 444-5; Ahmed, I. 229, 233, 247, 297 305, 373.

⁵² Ebû Dâvûd, *Menâsik* 51, no: 1889, II. 448; Ahmed, I. 247, 305.

⁵³ Ahmed, I. 321, 367.

⁵⁴ Ahmed, II. 124.

⁵⁵ Ahmed, II. 20, 31, 57.

⁵⁶ Ahmed, II. 85.

⁵⁷ Ahmed, II. 56-7.

⁵⁸ Buhârî, *Hac* 87, 89, 90, II. 174-5.

⁵⁹ İbn Mâce, *Edahî* 2, no: 3124, II. 1044; Krş: Tirmizî, *Edahî* 11, no: 1506, IV. 92.

⁶⁰ İbn Ebi Şeybe, III. 428, no: 15665, 15662.

⁶¹ Buhârî, *Hac* 118, II. 185; Muslim, *Hac* 358, I. 956; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 20, no: 1768, II. 371; Ahmed, II. 3, 86, 139.

⁶² İbn Sa'd, IV. 154-5.

⁶³ Darîmî, *Mukaddime* 20, s. 59.

beyati münasebetiyle yazdığı mektubunda ise onun daha farklı bir kullanımını görmekteyiz:

"...Allah'ın sünneti ve Rasulünün sünneti üzere (olduğun sürece) gücüm nisbetinde seni dinleyip itaat edeceğimi ikrar ederim."⁶⁴ Bey'atle ilgili olması hasebiyle, buradaki sünnet ifadeleri, siyasi bir kontekstte kullanılmış gibi gözüküyorsa da, kanaatimizce burada Allah ve Rasulünün yolu, diğer bir ifade ile Allah'ın Kitabı ve Rasulünün sünneti de kastedilmiş olabilir.

Burada dikkat edilirse, genç sahâbilerin sünnet kelimesini genellikle Hz. Peygamberin örnek davranışları anlamında istilâhî olarak, bazen de lugavî olarak kullandıkları görülmektedir. Özellikle onların, Hz. Peygamberin davranışlarından neyin sünnet olup, neyin olmadığını tartışmaları, herhangi bir davranışın, sünnete uygun veya muhalif olduğunu tartışmaları; "sünnet" veya "Peygamberin sünneti" tabirinin kavramlaşma sürecini tamamladığını ortaya koymaktadır. Artık bu dönemde "es-Sünne" denildiğinde büyük ölçüde Hz. Peygamberin örnek davranışı, yapmış olduğu bir uygulaması kastedilmektedir. Ancak farklı anlayışlar sebebiyle, onlardan bazılarının "bu sünnettir" veya "şu sünnet değildir" şeklindeki bazı kanaat ve beyanları, her ne kadar yine Hz. Peygamberin belli bir davranışı ile ilgili ise de, bu bazen sadece o sahâbilerin görüşüne göre sünneti ifade eder. Zira her hangi bir nebevî davranış, bir sahâbiye göre sünnet iken, diğerine göre sünnet olmayabilir.⁶⁵

5. Tâbiûn ve Sünnet (H. 70-130)

Sahabe ve tabiun nesillerinde, sünnet denildiğinde ilk anlaşılan Hz. Peygamber'in uygulamaları olmakla birlikte, zaman zaman Hz. Ebu Bekr'in, Hz. Ömer'in ve Hulefa-i Raşidin'in sünnetlerinden söz eden bazı kullanımlara da rastlanmaktadır. Alimlerin bir kısmı, Hz. Peygamber'in sünnetine uygunluğunu dile getirerek bu halifelerin tasarruflarını da sünnet gibi algılamaktan yana tavır sergilemiştir.⁶⁶ Ancak, sözkonusu kullanımlarda kastedilen şeyin, dini açıdan bir örneklik değil, adı geçen halifelerin idari veya siyasi bir takım icraat ve icthadları olduğu kanaatindeyiz.

Sahabe dönemindeki kullanımların benzerlerini, tabiun döneminde de görmekteyiz. Bilhassa Hz.

Peygamber'in örnek davranışları ya da uygulamaları anlamında sıkça kullanıldığı görülür.⁶⁷

Nazar değmesinden dolayı yapılan gusül uygulamasını "Sadece bir sıkıntı verme (cefa) saydıklarını söyleyen Cafer b. Burkan'a Zuhri'nin cevabı: "Bilakis o sünnettir!" şeklinde olmuştur. Aynı rivayette, gusül emrinin bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiği anlatılmaktadır ki, Zuhri'nin burada kullandığı "sünnet" ifadesinden Hz. Peygamber'in uygulamasını kastedtiği çok açıktır.⁶⁸

Zuhri (ö. 124), Urve'ye (ö. 94) Medine'de güneş tutulması olduğunda kardeşi (Abdullah)nin sabah namazı gibi iki rekat kıldığını söyleyince "Evet o, Sünnet'te hata etti" diye cevap vermiştir.⁶⁹

Urve, teyzesi Aişe'ye "Sünnetleri Rasulullah'dan aldın, şiiri ve Arapçayı Araplardan aldın, peki tıp bilginin nereden aldın?" diye sormaktadır.⁷⁰

Bu dönemde bilhassa Hadis ve Sünnetlerin tedvin faaliyetini resmi olarak başlatan halife Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 101) sünnete ittiba vurgusu, Kitap ve sünnete bağlılık söylemi hayli öne çıkmaktadır.⁷¹ O kadar ki, II. Ömer'in, Hz. Peygamber'in sünnetini önem açısından Kur'an'dan sonra ikinci rehber olarak belirleme konusunda kendisinden önceki her yöneticiden daha fazla kararlı olduğu ve sünnetin ilk teorisyeni kabul edildiği şeklinde kanaatler mevcuttur.⁷² Çeşitli kaynaklarda ona nispet edilen sözlerde, sünnetin ihyası, sünnete sarılma, sünnetle hükmetme, bid'atlerden sakınma doğrultusunda beyanlara rastlanmaktadır.

Bunların yanı sıra Ömer b. Abdulaziz'e göre, Hz. Peygamber'den sonra idarecilerin de sünnetler koymuşlardır. Ancak onun, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın sünnetlerine olumlu baktığı, Haccac'ın sünnetine ise uyulmaması talimatı verdiği nakledilmektedir.⁷³

Bu dönemde sünnet kavramının farklı kullanımları da dikkat çekmektedir. Geçmişte yaşanan ve "fitne" diye tabir edilen iç savaşlar sebebiyle ortaya çıkan tartışmalarda sünnet kelimesi bid'at kavramının zıddı olarak kullanıldığı gibi, bid'at fırkalarına karışmayan çevrelerini vasfedilen bir tabir olarak kullanılmaya

⁶⁷ Örnekler için bkz: Abdurrazzâk, III. 179-181, no: 5230, 5232, 5236, 5238.

⁶⁸ bk. Ma'mer, Cami, (Abdurrazzâk, *Musannef*), XI. 14-5, no: 19766.

⁶⁹ Buhari, Kusuf 4, II. 25; Ahmed, *Musned*, VI. 87

⁷⁰ Hakim, *Mustedrek*, IV. 197.

⁷¹ bk. Darimi, *Muakaddime* 39, s. 114; Ebu Davud, *Süne* 6, no: 4612.

⁷² bk. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, trc. Salih Özer, Ankara-2002, s. 58. Geniş bilgi için bk. Yunus Macit, Ömer b. Abdulaziz'in Hadis Kültüründeki Yeri, s. 148.

⁷³ bk. Yunus Macit, *a.g.e.*, s. 155, 163.

⁶⁴ Mâlik, *Bey'at* 3, II. 983; Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Muvattau'l-İmam Mâlik*, tah. Abdulvehhab Abdullatif, Beyrut-ts., Daru'l-Kalem, s. 319, no: 900.

⁶⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Erul Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara-2005. III. Baskı.

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz: Leknevî, Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdulhay, *Tuhfetu'l-Ahyâr bi lhyâi Sunneti Seyyidi'l-Ebrar*, tah. A. Ebû Gudde, Beyrut-1992.

başlamıştır. Nitekim Şa'bi (ö. 103) ve Mesruk b. el-Ecda'a (ö. 63) göre "Ebû Bekr ve Ömer'i sevmek ve onların faziletlerini bilmek *sünnettendir*."⁷⁴ Hatta bu dönemde bidatin karşılığı olarak kullanılan sünnet teriminden hareketle, sünnete uyan anlamında nadir de olsa "*sünnî*" tabirinin de kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle sünnî tabirinin H. II. asrın başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı tespiti yapılmaktadır.⁷⁵ Bu kullanımlarda, Sünnet tabiri ile kastedilen, doğrudan doğruya bid'at sayılan şeyler ile ehl-i bid'at addedilen fırkalara karşıtlıktır. Bunun hadislerin kabul veya reddinde de dikkate alındığı anlaşılmaktadır. İbn Sirin'e göre, *sünnet ehlî* olan ravilerin hadisleri alınmış, *bid'at ehlî* ravilerinki ise alınmamıştır.⁷⁶

Kadi Şurayh'a göre, (tek talak ile) boşama *sünnet*, "elbette" (kesin olarak üç talakla) şeklindeki boşama ise *bid'attir*.⁷⁷ İbn Sirin'in (ö. 110) "Bir kimse, bir bidat işlediğinde bir *sünneti* terkeder"⁷⁸; el-Hasan el-Basri'nin de: "*Sünnet* içinde az amel, *bid'at* içindeki çok amelden daha hayırlıdır" dedikleri rivâyet edilmektedir.⁷⁹

Tabiun döneminde görülen bir başka kullanım da rey karşıtlığı şeklindedir. Zuhri'nin (ö. 124) "Bırakın *sünneti* yoluna devam etsin; ona reyyle sataşmayın" sözü böyledir.⁸⁰

Sünnet kavramıyla ilgili ender bir kullanım da 'belirlenmiş sünnet' şeklindeki ifade tarzıdır. Atâ'ya (ö. 114) göre: "Müezzinin ezanı abdestli olarak okuması gerekir. Bu belirlenmiş bir *sünnettir* (سنة مستوتة). Çünkü ezan namazdandır. Namazın anahtarıdır. Bu nedenle sadece abdestli olarak okunmalıdır"⁸¹.

Tâbiün döneminde sünnet kavramı, sözlük anlamıyla kullanıldığı gibi, Allah'ın sünneti, Allah'ın sünnet koyması vb. farklı şekillerde kullanılabilmiştir. Ayrıca başta Raşid Halifeler olmak üzere, sahabeinin uygulama ve icraatları da sünnet tabiri ile ifade edilmiştir.⁸²

Tâbiün neslinde ortaya çıkan bir başka kullanım da "*madat es-sunne*" ve "*cerat es-sunne*" ifadeleridir. İslâm Hukuk Literatürüne *sunnet-i mâziye* olarak

girmişse de tâbiün arasında çoğunlukla kullanımı "*madat es-sunne*" şeklindedir. Nitekim hadislerin tedvinini emreden Ömer b. Abdilaziz, *sunnet-i mâziyenin* toplanıp kendisine gönderilmesini istemiştir.⁸³

Zuhri "Uygulama, mulâanede bulunan kadının çocuğunun annesine, annesinin de çocuğa Allah'ın takdir ettiği ölçüde mirasçı olması yönünde olagelmıştır" demiştir.⁸⁴ "*Cerat es-sunne*", hem kullanımı, hem de kastettiği anlam açısından, "*madat es-sunne*" ifadesiyle aynıdır. Tâbiün tarafından kullanım sıklığı, "*madat es-sunne*" ifadesiyle mukayese edildiğinde, daha azdır. Dikkatimizi çeken önemli bir husus, hem *madat es-sunne* hem de *cerat es-sunne* tabirinin çoğunlukla Medine'li tâbiün alimlerince kullanılmış olmasıdır. Nitekim daha sonra İmam Malik de bu tabirleri sıkça kullanacaktır.

Tâbiün alimlerinin sünnet ifadesini Hz. Peygamber'e nispet etmeksizin mutlak olarak kullandıklarında, onunla kimin sünnetini kastettikleri kolayca anlaşılamamaktadır. Hatta onların bazı kullanımlarında kimin sünnetini kastettikleri, asırlar boyunca süren tartışmalara bile neden olmuştur.⁸⁵

Buraya kadar sunulan örneklerin de ortaya koyduğu gibi, tâbiün sünnet ifadesini, lügavi, siyasi, kelâmî ve istilâhî anlamda yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Ancak istilâh olarak kullanımının diğerlerine nazaran daha çok olduğunu görmekteyiz.

Sünnet ifadesini her bölge alimi yaygın olarak kullanırken, "*madat es-sunne*" ve "*cerat es-sunne*"yi çoğunlukla Hicazlı alimler kullandığı için, bu kavramların Medine ehlinin ameli ile de ilgili olması muhtemeldir. Öte yandan, tâbiünün hem mutlak olarak hem de terki halinde kullandıkları sünnet ifadesinin her zaman Hz. Peygamber'in sünnetiyle ilişkili olmadığı da görülmektedir. Bir başka ifade ile, tâbiün döneminde "sünnet" mutlak anlamda her zaman Hz. Peygamber'in sünneti anlamında kullanılmamaktadır.⁸⁶

6. Tebeu't-Tabiîn ve Sonrasında Sünnet (H. 130- ...)

H. II. asır Hadis musannefleri, Hz. Peygamber'den nakledilen hadis ve sünnetlerin yanı sıra, azımsanmayacak kadar sahabe, hatta tabiun söz ve uygulamalarına da bol miktarda yer vermişlerdir. Ma'mer b. Raşid (ö. 153)⁸⁷, İmam Malik (ö. 179),

⁷⁴ İbn Ebi Şeybe, VI, 349 (31937); İbn Abdilberr, Câmi, II, 187.

⁷⁵ Said b. Cubeyr (ö. 95) şöyle demektedir:

(لَا يَصِحُّ تَسَاتُؤُا سَيِّئًا مِنْ صَاحِبٍ غَائِبٍ) "Benim için oğlumun fâsik, facir fakat sünnî biriyle arkadaşlık etmesi âbid ama bid'atçı biriyle arkadaşlık etmesinden daha iyidir" bk. Hayri Kırbışoğlu, "Sünnî Deyiminin Ortaya Çıkışı" İslami Araştırmalar, II/6, s. 26-7.

⁷⁶ Müslim, Mukaddime 5.

⁷⁷ Abdurrazzak, VI, 357-8, no: 11181-2.

⁷⁸ ed-Dârimî, Mukaddime, 23 (I, 61, 214 nolu rivâyet).

⁷⁹ İbn Abdilberr, Câmi, II, 194.

⁸⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelusi, *el-İhkâm*, VI, 55 (8 cilt 2 mucelled), Matbaatu's-Saâde, Mısır, h. 1345-1347; İbnu'l-Kayyim, l'İlâm, I, 74.

⁸¹ Abdurrazzak, I, 465 (1799)

⁸² bk. Arif Ulu, a.g.tez.

⁸³ İbn Sa'd, II, 387; el-Hatib el-Bağdâdi, *Takyidu'l-İlm*, tahk. Yûsuf el-İş, s. 105, byy, 1974, 2. baskı.

⁸⁴ Abdurrazzak, VII, 125 (12484)

⁸⁵ Bu konuda örnekler ve değerlendirmeler için bkz: Arif Ulu, *Tabiunun Sünnet Anlayışı*, AÜSBE savunulmuş doktora tezi.

⁸⁶ bk. Arif Ulu, a.g.tez.

⁸⁷ bk. Abdurrazzak, XI, 14, 137, 151, 157, 213.

Ebu Yusuf (ö.182), Muhammed eş-Şeybani (ö.179) vb. H. II. asrın eserlerine bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Sünnet kavramının birçok farklı kullanımına bu eserlerde de rastlanmaktadır. Ancak, ilerleyen zaman içerisinde bazı farklı kullanımlar da ortaya çıkmıştır.

Bilhassa İmam Malik'in Muvatta adlı kıymetli eserinde sıkça rastlanan '*es-sünnetü indena*' (bizim nezdimizde sünnet), '*es-sunnetu fi zalik*' (bu hususta sünnet), '*el-amelu indena*' (bizim nezdimizde uygulama), '*madat es-sunnetu*' (sünnet bu şekilde cereyan etti) vb. ifadelerdeki kullanımlardan kastedilen doğrudan Hz. Peygamber'in sünneti değildir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda tespit edildiği üzere, Muvatta'daki sünnet mefhumu, Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in davranışlarından elde edilmiş bulunan dini ve ahlaki umdeler üzerine kurulu, temel ve asli prensipleri teşkil eder. Bu sünnet, Malik'in nazarıdaki en yüksek kriterdir ve Medine'de yaygın olarak bulunan diğer fıkhi argümanların hepsinden üstündür. İmam Malik'in bu tür tabirleri kullanımları, daha çok Medine'nin ameline işaret etmektedir. Sünnetin asıl ve temel prensipler manasına geldiğini açıklayan Şah Veliyullah'a göre, "Ne zaman İmam Malik Muvatta'da "*es-sünnetu*" tabirini kullanırsa, o bununla temel prensipleri kasteder."⁸⁸

"*es-Sünnetü'l-ma'rufe*" tabirini eserlerinde sıkça kullanan Ebu Yusuf'a göre bu tabir, adeta hadisin yanında, onu da içine alan, fakat ondan ayrı ve daha kapsamlı bir kavramdır. O, sünnet ile Hz. Peygamber'in uygulamalarından başlayarak, sahabe ve daha sonraki uzmanların süregelen uygulamalarını kastedmiş olmalıdır. O, sünneti, sadece Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir unsur olarak değil, sahabe ve fıkıh otoritelerinin de ortaya koyabilecekleri nazari ve fiili bir fıkıh normu olarak kabul etmektedir. Hemen hemen Malik'in sünnet anlayışı ile paralellik arz etmekle birlikte o, delillendirme esnasında, kesinliği olmayan bir uygulamaya atıfta bulunulmasını yeterli görmemekte; teorik delilin de mutlaka belirtilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Aynı çizgiyi sürdüren Muhammed eş-Şeybani de, sünneti salt merfu hadise indirgememiştir; kendisinden önce devam edegelen tavrı sürdürmüş, o da sünneti pek çok materyaldan elde edilen bir fıkıh normu şeklinde geniş çerçevede kullanmaya devam etmiştir. Burada adı geçen imamların, daha çok fıkıhla iştigal ettiğini, isnaddan çok metne, lafızdan çok muhtevaya, hadisten çok fıkıha öncelik verdiklerini unutmamak gerekir.

İmam Şafii'ye (ö.204) gelindiğinde ise, -o da bir fıkıh imamı olmasına rağmen- gerek Hadis-Sünnet'in

neliği ile ilgili yaklaşımı, gerekse Hadis-Sünnet anlayışı tipik bir şekilde değişmektedir. Ona göre Hadis, sünnet; Sünnet de hadistir. Hadis'in sübutu, sünnet olması için yeterlidir. Sabit olan bir hadis, bizatihi sünnettir, başka bir şeye ihtiyacı yoktur.

Şafii çizgisinin egemen olduğu klasik teoriye göre, Hz. Muhammed'e kadar uzanan ve sahih olduğu kabul edilen hadis rivayetleri ile sünnetin tam anlamıyla bir tutulması sonucu sünnet, sahih görülen birtakım hadislerle özdeş görülmüştür.

Sünni anlayışın en eski öncülerinden olan Şafii'ye göre sünnet'in, sahih, muteber, kat'i ve gerçek temeli, peygamber'e kadar ulaşan hadistir. Diğer taraftan Ebu Hanife ve Malik ekolüne göre sünnet sadece hadis üzerine bina edilemez. O, aynı zamanda, Müslümanların uygulamaları ile de sürdürülmüş olmalıdır.⁸⁹

Şüphesiz, sonraki dönemlerde, İmam Şafii'nin Hadis-Sünnet anlayışının etkisi büyük ve kalıcı olmuştur. Kütüb-i Sitte ve sonrasındaki bütün hadis kaynaklarında Sünnet kavramının birçok farklı kullanımı görülür. Bilhassa Hz. Peygamber'in örnek uygulamaları anlamında, ıstlahi kullanım artık daima öne çıkarılır.

Özellikle Darimi'nin Sünen'ine yazdığı Mukaddime'sinde, Ebu Davud'un Kitabı's-Sünne'sinde, İbn Mace'nin Mukaddime'sinde Hadis ve Sünnet'in değeri vurgulanırken, içinde sünnet kelimesinin geçtiği birçok hadislere de yer verilmiştir. Elbette bu eserlerin her biri bu bakımdan müstakil olarak araştırmayı hak edecek kapsamdadır. Tek tek incelendiğinde daha titiz sonuçlara ulaşılabilecektir.

SONUÇ

Cahiliye döneminde ve Kur'an'da çeşitli türevleriyle birlikte kullanılan Sünnet kelimesi, Hz. Peygamber, sahabe, tabiun ve tebeü't-tabiin dönemlerinde de kullanılmıştır.

İslâm öncesi Araplarda "ataların sünneti"; Kur'an'da ise "Allah'ın Sünneti" ve "Evvilkilerin sünneti" şeklinde kullanılan tabir, Hz. Peygamber'in dilinde lügavi, siyasi ve ıstlahi anlamlarda kullanılmıştır.

Sahabe döneminde kavramlaşma sürecini tamamlayan sünnet terimi, Tabiun döneminde yukarıdaki kullanımlara ilaveten bid'at kavramının zıddı olarak yeni kullanımlara konu olmuştur. Keza, bid'at fırkalarıyla yapılan tartışmalarda bu fırkalara müntesip olmayan hadis ve sünnet ehli için de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Ehl-i Hadis ile Ehl-i

⁸⁸ Guraya M. Yusuf, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodoik Bir Yaklaşım*, trc. M. E. Özafşar, s. 134, Ankara-1999.

⁸⁹ Geniş bilgi için bk. M. E. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara-2000.

Rey arasındaki tartışmalarda da benzer bir kullanıma rastlanmaktadır.

İlerleyen dönemlerde bilhassa Hicaz muhaddislerinde sıkça görülen "madat es-sünne" kullanımlar dikkat çekici olup, buradaki sünnet kelimesinin delaleti hakkında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. İlk bakışta Hz. Peygamber'in sünnetinin kastedildiği sanılsa da, aslında bu ifadeyle daha çok Medine Ehli'nin uygulamaları kastedilmiştir.

İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'in eserlerinde ise "es-sunnetu'l-ma'rufa" gibi farklı kullanımlar ortaya çıkmıştır. Bu tabir, Hz. Peygamber'in sünnetini içerdiği gibi, sahabe ve tabiun uygulamalarını da içerebilmektedir.

İmam Şafii'nin eserlerinde ise, Hz. Peygamber'in sünnetine olan vurgu çok keskin bir şekildedir. Onun dilinde Hadis ve Sünnet doğrudan Hz. Peygamber'in söz ve fiillerine işaret eder. Zaten Şafii sonrası hadis musannefatında da yoğun bir şekilde benzer kullanımlarla karşılaşılır.

Burada hadislerde geçen sünnet tabiri ve türevleri ile ilgili önemli gördüğümüz bazı tespitleri yapmak istiyorum:

1. Bu tabirin geçtiği rivayetlerin hemen hepsi mana ile rivayet edildiği için, gerçekten Hz. Peygamberin bu lafızları kullanıp kullanmadığı zannı galip ile tespit edilecektir. Bu kullanımların bir kısmı Hz. Peygambere ait olduğu gibi, bir kısmı da sünnet

kavramının yerleşmesinden, kavramlaşma süreci tamamlandıktan sonra, raviler tarafından mana ile rivayet neticesinde o şekilde ifade edilmiş olabilir. Nitekim bu husus muhtelif versiyonların bir araya getirilmesiyle anlaşılmaktadır.

2. Rivayetlerin bir kısmında söz konusu olan, Hz. Peygamber'in örnek davranışları yani sünnetleri olduğu halde, bazı rivayetlerde bu husus farklı kelimelerle ifade edilebilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise, bu mefhum, "sünnet" terimi ile karşılanmıştır, yani bir anlamda o kavram ile terceme edilmiştir.

3. Yine kaynaklarda geçen söz konusu rivayetlerin bazıları zayıftır. Hatta Hz. Peygambere nispet edilen çok zayıf veya uydurma olması muhtemel veya kesin uydurma haberler dahi mevcuttur.

4. Hz. Peygamber'den itibaren her dönemde çeşitli kullanımlarıyla sünnet tabirine rastlanmaktadır. Belli dönemlerde, kavramın anlamı ve kapsamında bazı kaymalar, genişlemeler ve daralmalar olmuşsa da, lügavi, siyasi ve ıstılahi kullanımını her zaman korumuştur. Ancak bazı zaman ve mekanlarda, belli kullanımlar öne çıkmıştır.

5. Konu ile ilgilenen bazı oryantalistlerin, sünnet tabirinin oldukça geç bir döneme ait, geç bir kavram olduğu yolundaki iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine bu tabir başlangıçtan beri az da olsa kullanılmış ve bir kavram için geç sayılmayacak bir süre içerisinde

Prof.Dr. Ahmet YÜCEL

Sayın Erul'a çok teşekkür ediyoruz. Talat Sakallı Hocam, müzakerenizi sunmak üzere buyurunuz.